

Gedwongen ingrijpen in risicogezinnen: waar draait het eigenlijk om?

Nannie Boermans

Enforced prevention in families at risk: what is it all about?

From time to time it is suggested that at-risk families should be compelled to participate in primary prevention programmes. These proposals have always been heavily criticized. In this article I examine the various arguments used in this debate. In spite of the dominance of empirical arguments in the debate, I argue that the decisive argument is not empirical, but instead has to do with the relation between a government and its citizens. Pleas in favour of compulsory prevention in those cases where children have not (yet) been harmed by their parents, concern the foundations of our liberal society.

Discussie over gedwongen preventie: waar draait het eigenlijk om?¹

In de hulpverlening geldt over het algemeen dat voorkomen beter én makkelijker is dan genezen. Wanneer een zeer problematische opvoedingssituatie eenmaal ontstaan is, bijvoorbeeld wanneer sprake is van kindermishandeling of van jeugddelinquentie, dan is deze slechts met de grootste moeite te veranderen en is succes allerm minst gegarandeerd. Regelmatig wordt dan ook opgemerkt dat men eerder zou moeten ingrijpen, namelijk vóórdát de problemen ontstaan. Veel hulpverleners en wetenschappers geven dan ook de voorkeur aan deze zogenaamde primaire preventie². Probleem hierbij is echter dat vaak juist de gezinnen die het meeste risico lopen, tevens de gezinnen zijn die het minst

Nannie Boermans is als promovenda verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Afdeling Pedagogische Wetenschappen en Onderwijskunde, Sectie Opvoedingsfilosofie, Vorming en Onderwijs van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Correspondentiegegevens: Drs. N. Boermans, Postbus 9104, Kamernummer: SP A 04.35, 6500 HE Nijmegen. Telefoonnummer: 024-3615812. Email: N.Boermans@pwo.ru.nl.

bereid zijn om aan een preventieprogramma deel te nemen. Daarom gaan regelmatig stemmen op om deelname voor risicogezinnen verplicht te stellen. In dit artikel wil ik een analyse geven van de discussie die de afgelopen jaren over dit onderwerp is gevoerd. Daarbij wil ik laten zien dat het geen praktische bezwaren zijn die de grens markeren tussen vóór- en tegenstanders van verplicht ingrijpen in risicogezinnen, hoewel bezwaren van praktische aard wel de discussie gedomineerd hebben. Aan deze praktische argumenten gaat een veel fundamenteeler vraag vooraf, namelijk de vraag of we deze vorm van ingrijpen wel kunnen rechtvaardigen. Hoewel empirische en rechtvaardigingskwesties in de discussie vaak naast en door elkaar spelen, is het toch mogelijk een logische volgorde te onderscheiden waarin deze vragen gesteld en beantwoord kunnen worden. Pas wanneer je eenmaal besloten hebt dat gedwongen primaire preventie te rechtvaardigen is, wordt de vraag relevant wat de beste *manier* zou zijn (en of er überhaupt een goede manier bestaat). Wanneer dit soort ingrijpen niet te rechtvaardigen is, hoeven we ook niet meer te zoeken naar mogelijke oplossingen voor praktische problemen. De echte vraag is dus niet of het kan, maar of we het moeten willen.

Om dit te laten zien, zal ik eerst een overzicht geven van de argumenten die in de discussie te berde zijn gebracht. Vervolgens zal ik wat nader ingaan op de redeneringen van drie centrale auteurs in het debat, die zo vriendelijk waren hun standpunt ook nog eens mondeling te willen toelichten. Aan de hand hiervan zal ik proberen aan te tonen dat het inderdaad morele overtuigingen zijn en niet overwegingen van praktische aard die bepalen tot hoever we kunnen gaan met gedwongen interventie in gezinnen.

Gedwongen hulp werkt niet

De belangrijkste kritiek op verplichte opvoedingsondersteuning³ is dat het niet werkt. Voor deze stelling worden verschillende argumenten gegeven.

Ten eerste is er het belang van de omstandigheden voor de kwaliteit van de opvoedingssituatie (Hermanns, 2000). Een alleenstaande moeder die verplicht werk moet zoeken als haar kinderen nog jong zijn, kan wel leren dat ze toezicht op hen moet houden, maar heeft in de praktijk niet zo veel aan die wetenschap. Je zou dus eerst iets aan deze omstandigheden moeten doen, zodat ouders de vaardigheden die ze wel hebben optimaal kunnen benutten. Behalve externe omstandigheden kan ook de psychische gesteldheid van de ouders een zeer belangrijke risicofactor vormen, en ook daar verander je niets aan met een verplichte opvoedcursus (Baartman, 1998).

Ten tweede, zo brengt Hermanns (1998) in, is het opvoedingsproces dermate complex, dat je niet kunt verwachten dat je het wezenlijk kunt veranderen door je te richten op één of twee factoren, zoals opvoedingsvaardigheden. Gedwongen interventie kan zelfs een negatief effect hebben als deze extra stress veroorzaakt.

De enige manier om ouders te verplichten deel te nemen aan een cursus, is door er sancties op te zetten wanneer ze verstek laten gaan, bijvoorbeeld een

boete of inhouding van de uitkering. Vos (1997) wijst daarom op iets wat in iedere opvoedcursus geleerd kan worden: straf heeft geen positief effect op het gewenste gedrag. Het is dus onjuist te veronderstellen dat ouders zullen leren van sancties, wanneer ze niet openstaan voor een hulpaanbod van buitenaf.

Over de vraag of preventieprogramma's effect sorteren, lopen de meningen uiteen. Sommigen noemen voorbeelden van wat volgens hen effectieve programma's zijn. Zo is Junger-Tas (1996b, 1998) enthousiast over Head Start en High / Scope. Anderen beweren juist dat er geen effectieve programma's zijn, en noemen daarbij dezelfde projecten als voorbeelden van programma's waarvan de effectiviteit niet is aangetoond (Eldering, 1998; Vos, 1997).

Een ander argument is dat zelfs wanneer is aangetoond dat een programma effect heeft op bepaalde factoren, zoals de ouder-kindrelatie of de schoolresultaten in de eerste schooljaren, daarmee niet bewezen is dat ook het uiteindelijke doel bereikt wordt, namelijk het voorkomen van jeugdcriminaliteit of kindermishandeling (Eldering, 1998).

Deze argumenten leiden ertoe dat tegenstanders ervan overtuigd zijn dat verplichte hulpverlening niet het gewenste resultaat zal hebben.

Risicogroepen zijn moeilijk te bepalen

Een ander praktisch punt waarover men van mening verschilt is of het mogelijk is risicogroepen aan te wijzen. Hoewel Baartman (1996) en Junger-Tas (1996b) volhouden dat dit wel het geval is, wijzen tegenstanders (Vos, 1997; Eldering, 1998) op het hoge aantal vals positieven⁴ en op het feit dat de meeste kinderen, ook in risicosituaties, zich goed ontwikkelen (Eldering, 1998; Hermanns, 2000). Ook wordt erop gewezen dat een correlatie nog geen causaal verband is (Eldering, 1998; Vos, 1997).

Verschillende auteurs zijn daarnaast van mening dat preventie zich niet zou moeten richten op een specifiek probleem als jeugdcriminaliteit of kindermishandeling, maar gezien moet worden als hulp bij de opvoeding in het algemeen (Baartman, 1996, 1997, 1998; Goudena, 1996; Hermanns, 2000; Willems, 2001). Baartman stelt dat we weliswaar een groot aantal risicofactoren kennen, maar dat we niet kunnen voorspellen wat precies het gevolg zal zijn van deze factoren. Zo zal hardhandig optreden door de ouders bij het ene kind agressie opwekken, bij een ander kind depressiviteit, en bij een derde geen nadelige gevolgen hebben. Het is dus onjuist te stellen dat een bepaald programma een specifiek probleem als criminaliteit of kindermishandeling kan voorkomen. Je weet alleen dat je probeert de gegeven situatie te verbeteren.

Aangezien het zo moeilijk is te voorspellen in welke gezinnen zich problemen zullen voordoen, is het bepalen van de juiste doelgroep voor interventies ook erg ingewikkeld. Junger-Tas (1997a, 1997b) meent daarom dat preventie universeel moet zijn, en bijvoorbeeld ingezet kan worden in achterstandsbuurten, waar het dan voor alle ouders beschikbaar dient te zijn. Voorspellingen zijn immers wel zinvol op groepsniveau, maar verliezen hun geldigheid wanneer

ze toegepast worden op individuele gezinnen. Universele programma's hebben daarnaast als voordeel dat ze minder stigmatiserend zijn⁵.

Andere auteurs gebruiken de moeilijke voorspelbaarheid en het gevaar van stigmatisering juist als argument voor geïndiceerde preventie, dat wil zeggen om zich *wel* op individuele kinderen en gezinnen te richten. Hun redenering is dat alleen een cumulatie van risico-indicatoren delinquentie voorspelt en dat je je dus ook alleen moet richten op individuele gezinnen waarin sprake is van een groot aantal van deze indicatoren. Alleen een demografisch kenmerk als etniciteit of woonplaats is onvoldoende en het aanwijzen van doelgroepen op basis van deze kenmerken onnodig stigmatiserend. De meeste kinderen uit deze doelgroepen zullen immers niet crimineel worden (Baartman, 1996, 1997b, 1998; Elderling, 1998; Hermanns, 2000; Vos, 1997).

Tegenstanders wijzen er op dat ouders die niets misdaan hebben, maar van wie alleen vermoed wordt dat ze in de toekomst iets verkeerd *zouden kunnen* doen, ook niet gestraft behoren te worden (De Ruyter, 1993; Vos, 1997). Waarom zou de ene groep ouders die niets verkeerd heeft gedaan een cursus moeten volgen of zelfs gestraft worden, terwijl de andere groep ouders die niets verkeerd doet met rust gelaten wordt? De criteria die nu soms worden voorgesteld (etniciteit, inkomen) zijn willekeurig en leiden tot discriminatie van bepaalde bevolkingsgroepen.

Autonomie van ouders moet gerespecteerd worden

Een derde argument tegen ongewenste inmenging in gezinnen, is het argument dat dit een schending zou inhouden van de autonomie die ouders toekomt als burgers in een vrije samenleving. De liberale beginselen waarop onze maatschappij is gebaseerd, staan overheidsbemoeienis alleen toe wanneer burgers elkaar schade toebrengen. Zolang zij anderen niet schaden, zijn burgers vrij om hun leven naar eigen goeddunken in te richten. Dit recht op non-interventie is gebaseerd op het respect voor de autonomie van volwassen burgers, dat de grondslag vormt van de relatie tussen burger en overheid in een liberale democratie. Ook wanneer het de opvoeding betreft, gaat men in principe uit van het recht van ouders op non-interventie. Ouders hebben het recht hun kinderen op te voeden naar eigen inzichten en volgens hun eigen normen en waarden. Of het accepteren van opvoedingsondersteuning of het volgen van een oudercursus daarbij hoort, is aan hen om te beslissen. De overheid grijpt pas in – door middel van een maatregel van de kindbescherming – wanneer sprake is van (ernstige) schade bij het kind, of wanneer deze onafwendbaar lijkt. Zou de overheid ingrijpen wanneer geen sprake is van (onafwendbare) schade bij de kinderen, dan schendt zij het recht op non-interventie en de ouderlijke autonomie die aan dat recht ten grondslag ligt. Het verplichte karakter van de ondersteuning maakt dat de ideeën van de ouders moeten wijken. Hun oordeel wordt terzijde geschoven en ondergeschikt gemaakt aan het oordeel van professionals, ook al zijn ze (nog) niet in de fout gegaan. De kern van het probleem

met primaire preventie ligt er dan ook juist in dat er ingegrepen wordt vóórdát ouders hun kinderen schaden. Dit soort overheidsbemoeyenis strookt niet met de liberale uitgangpunten die normaliter leidraad zijn in onze samenleving. Dit bezwaar lijkt ook een rol te spelen in de weerstand die sommigen voelen bij de voorstellen tot gedwongen primaire preventie (de Ruyter, 1993; Rispen, Goudena, & Groenendaal 1994; Vos, 1997).

Samenvattend kunnen we concluderen dat er drie (clusters van) bezwaren worden genoemd. Ten eerste het bezwaar dat gedwongen hulp niet zou werken. Ten tweede dat het, door de onvoorspelbaarheid van problemen als jeugdcriminaliteit en kindermishandeling, niet mogelijk is de juiste doelgroep aan te wijzen. Ten derde lijkt het opleggen van opvoedingsondersteuning in strijd lijkt te zijn met de grondslagen van onze liberale samenleving.

Waar ligt de grens?

De voornaamste pleitbezorgers van vroegtijdig preventief ingrijpen in risicogezinnen zijn Herman Baartman, Josine Junger-Tas en Jan Willems. Ook zij lijken echter moeite te hebben met overheidsingrijpen in gezinnen wanneer dit niet op vrijwillige basis gebeurt. Hieronder zal ik hun ideeën en voorstellen bespreken en nagaan waar zij de grens tussen vrijwilligheid en dwang willen trekken en welke argumenten daarbij voor hen een rol spelen.

Rechten van ouders en rechten van kinderen

Baartman (1997, 1998) buigt zich over de verhouding tussen de autonomie van de ouders en het recht op adequate zorg van het kind. Hij stelt dat de rechten van de ouders zijn afgeleid van de rechten van het kind. Het kind heeft recht op zorg en opvoeding, en aangezien de ouders de eerst aangewezenen zijn om hierin te voorzien, hebben zij de plicht hiervoor te zorgen. Dit geeft hen echter ook bepaalde rechten, waaronder het recht op autonomie in de opvoeding: zij zijn immers verantwoordelijk⁶. Wanneer de rechten van het kind geschonden worden, vervalt echter het recht op autonomie van de ouders, omdat dit recht gebaseerd is op de rechten van het kind. De overheid dient dan de rechten van het kind te beschermen door in te grijpen in het gezin. De rechten van het kind gaan dan boven de rechten van de ouders, die immers 'slechts' afgeleide rechten zijn.

Maar hoe zit het met gezinnen waarin geen sprake is van inadequate zorg voor de kinderen, maar waar wel sprake is van een verhoogd risico hierop? Een belangrijke vraag hierbij is volgens Baartman of het recht van ouders op non-interventie "dusdanig prevaleert boven het recht van kinderen op zorg voor een adequate ontwikkeling, dat interventie pas legitiem is als die ontwikkeling al beschadigd is" (1997, p.330). Zou dat het geval zijn, dan betekent dat volgens hem dat fundamentele kinderrechten ondergeschikt gemaakt worden aan het recht op non-interventie en dat voor het eerbiedigen van de autonomie van de

ouders de rechten van het kind opgeofferd mogen worden. Een dergelijke gang van zaken stemt echter niet overeen met zijn idee dat ouderrechten slechts afgeleide rechten zijn en dat kinderrechten voorop horen te staan. Baartmans antwoord op bovenstaande vraag luidt dan ook dat hij “ervan uitgaat” dat een kind “niet alleen recht heeft op bescherming wanneer zijn rechten worden geschonden, maar ook wanneer de kans hierop in verhoogde mate aanwezig lijkt” (1998, p. 374).

Afgaande op bovenstaande redenering, zou men verwachten dat Baartman voorstander is van gedwongen preventief ingrijpen. Echter, Baartman beklemtoont telkens dat er alleen sprake mag zijn van het doen van een ongevraagd aanbod, niet van het opleggen van hulp. Hulpverlening mag alleen worden opgelegd wanneer er sprake is van aantoonbare schade bij het kind als gevolg van falen van de ouders (Baartman 1996, 1997, 1998). Dat is merkwaardig in het licht van bovengenoemde uitspraken. De autonomie van de ouders moet volgens hem immers wijken voor het recht op bescherming van het kind, zelfs wanneer er slechts sprake is van een risico op schade. Desalniettemin wijst hij gedwongen hulp af. Blijkbaar heeft Baartman, ondanks zijn principiële uitgangspunten, toch moeite met de legitimering van gedwongen primaire preventie. Immers: hij wil de uiterste consequentie van zijn redenering over ouder- en kinderrechten niet trekken, maar houdt in plaats daarvan vast aan vrijwillige deelname.

Preventie van jeugdcriminaliteit

Josine Junger-Tas staat bekend als één van de meest fervente voorstanders van gedwongen opvoedingsbegeleiding. Naar aanleiding van haar rapport *Jeugd en Gezin*, geschreven in opdracht van het ministerie van justitie, laaide de discussie rondom gedwongen preventie opnieuw op (Junger-Tas, 1996b, 1997b). Ze brengt allerlei argumenten naar voren die neerkomen op een pleidooi voor primaire preventie. Zo wijst zij erop dat de samenleving in ruil voor een uitkering en woonvoorzieningen wel iets mag terugvragen. De overheid zorgt voor een inkomen, en mag daarom ook eisen stellen, zoals het volgen van een oudertraining om te voorkomen dat kinderen in een crimineel circuit terechtkomen. Ook het voorkomen van leed vindt zij een belangrijk argument. Zo schrijft ze dat het uitoefenen van drang misschien niet “sympathiek” lijkt, maar dat niet op tijd ingrijpen voor de gemeenschap, de gezinnen en de kinderen zeer schadelijk kan zijn: “Op het laatst worden de kinderen het slachtoffer van onze ethiek” (Van der Ven, 2000, p. 37). Ook meent zij dat afwijkende opvoedingspatronen in allochtone gezinnen niet geaccepteerd dienen te worden als zij een bedreiging vormen voor de integratie van kinderen in de samenleving. Ze waarschuwt ervoor dat respect voor het anders-zijn van etnische groeperingen neer kan komen op “het met een zekere gemakzuchtigheid bestendigen van een achterstandpositie in sociaal en economisch opzicht en van een situatie waarin ze onvoldoende kunnen deelnemen aan onze samenleving” (Junger-Tas, 1997a, p. 296). Aangezien deze gezinnen in Nederland leven en moeten functioneren,

dienen zij zich tevens te houden aan de fundamentele eisen die hier gesteld worden, zoals het verbod op fysiek geweld (1997a). Ten slotte wijst ze erop dat juist de gezinnen die de hulp het hardst nodig hebben, niet bereikt worden door vast te houden aan absolute vrijwilligheid (Van der Ven, 2000).

Deze argumenten leiden ertoe dat Junger-Tas van mening is dat we de middelen die ons volgens haar ter beschikking staan ter voorkoming van (jeugd)criminaliteit, ook dienen aan te wenden. Betekent dit nu ook dat Junger-Tas voorstellen doet om primaire preventie op te leggen aan gezinnen die zich in een risicovolle situatie bevinden? Vreemd genoeg niet, ondanks haar reputatie als groot voorvechtster van dit soort ingrijpen en ondanks de argumenten die ze weet aan te dragen. Bekijken we de voorstellen die Junger-Tas doet, dan blijkt dat zij slechts dwang wil inzetten in gezinnen waar kinderen al in hun ontwikkeling geschaad *zijn*. Het gaat dan om kinderen die reeds op jonge leeftijd gedragsproblemen vertonen, kinderen die delicten plegen en kinderen die in aanraking komen met kinderbescherming, politie en justitie. In die gevallen gaat het dus niet meer om primaire preventie; er zijn al de nodige problemen. Ook aan jonge alleenstaande ouders en aan allochtone ouders wil zij een aanbod doen, maar dit zou op volstrekt vrijwillige basis moeten gebeuren. Desondanks levert ze op verschillende plaatsen kritiek op de eis van vrijwilligheid die door anderen gesteld wordt: "Mijn kritiek is dat alles vrijwillig moet" (Van de Ven, 2000, p.37). Ook merkt ze op dat ze "niet vies is" van dwang (Van de Ven, 2000). In tegenstelling tot wat dit soort opmerkingen doet vermoeden, gaan haar voorstellen toch niet zo ver dat ze ouders zou willen verplichten deel te nemen aan primaire preventie.

Monitoring parents

In zijn proefschrift *Wie zal de opvoeders opvoeden*, doet Jan Willems (1998) verregaande voorstellen voor universele opvoedingsondersteuning aan prille of aanstaande ouders. Hij wil een jeugdbeleid waar 'monitoring parents' een centraal onderdeel van uitmaakt. Monitoring parents moet volgens Willems opgevat worden als opvoedingsbegeleiding én -bewaking. Reeds tijdens de zwangerschap worden alle aanstaande ouders uitgenodigd voor een gesprek waarin de ins en outs van het gezinsleven worden besproken, alsmede de eigen jeugd van de ouders. Op deze manier hoopt Willems risicogezinnen te signaleren en een "aanbod-op-maat" te kunnen doen. Er dient een opkomstplicht ingesteld te worden voor deze gesprekken, die regelmatig herhaald worden om een vinger aan de pols te houden. Ouders zijn dus wettelijk verplicht om "openheid van zaken te geven". Wie dat niet doet ontvangt geen kinderbijslag en krijgt inspectie aan huis (1998). Wanneer een deskundige van mening is dat de (aanstaande) ouders niet zijn opgewassen tegen hun verantwoordelijkheid als opvoeders, volgt een aanbod voor vrijwillige hulp. "Bij weigering, of – al dan niet bewuste – sabotage, van opvoedhulp kan en moet het opleggen van hulp worden overwogen" (1998, p. 843).

Willems' voornaamste reden om deze maatregelen in te voeren is het leed dat zo voorkomen kan worden. Hij vindt het onverantwoord om te wachten tot het kwaad reeds geschied is. Wanneer het duidelijk is dat het risico op schade voor kind, ouders en samenleving aanwezig is, mag je niet met je handen in je zakken gaan staan kijken hoe het mis gaat. Hij stelt dat de samenleving medeverantwoordelijk is voor het welzijn en de opvoeding van onze kinderen (1998). Ouders hebben weliswaar de primaire verantwoordelijkheid, maar gezien het belang van de samenleving dat ermee gediend is en vanwege het welzijn van het kind, moet de samenleving zich inspannen om hen in staat te stellen hun ouderlijke plichten te vervullen. Ouders dienen volop ondersteund te worden bij het vervullen van hun taak door een stelsel van opvoedingsondersteuning en door het creëren van een meer ouder- en kindvriendelijk klimaat. Weigeren ouders echter de opvoedingsverantwoordelijkheid op zich te nemen, dan dienen we in te grijpen. Zo dienen de rechten die kinderen (mede volgens het Verdrag voor de Rechten van het Kind) hebben door de overheid gewaarborgd te worden. Willems wil de Nederlandse staat aan dit verdrag houden en is niet bang om daarmee ouders verplichtingen op te leggen, hoewel samenwerking (synergie) uiteraard zijn voorkeur geniet. Hij is zich ervan bewust dat de kinderrechten uit het verdrag soms botsen met de grondrechten van ouders. In zo'n geval gaat het belang van het kind altijd voor. Het verplicht opleggen van hulp wil hij reserveren voor die gevallen waar een kind zelfs niet minimaal tot zijn recht kan komen en ook dan pas na een rechterlijke uitspraak. Deze minimale criteria zijn afhankelijk van de mogelijkheden die een samenleving op een gegeven moment heeft en die bepaald worden door onze kennis en het voorzieningsniveau. Echter, om na te kunnen gaan of een kind inderdaad minimaal tot zijn recht komt, zal enige interventie in alle gezinnen noodzakelijk zijn. Ouders zijn dan ook verplicht om in eerste instantie op gesprek te komen en alle informatie te verschaffen die de deskundige nodig meent te hebben om hun situatie te kunnen beoordelen.

Uit bovenstaande blijkt dat Baartman en Junger-Tas die grens tussen vrijwilligheid en dwang op een andere plek leggen dan Willems, die verder wil gaan met het opleggen van verplichtingen aan gezinnen. Waar Baartman en Junger-Tas willen wachten totdat het duidelijk is dat een kind geschaad is door zijn ouders, wil Willems al rond de geboorte enige interventie plegen. Een interventie die al dan niet gecontinueerd wordt, afhankelijk van het oordeel van de deskundige. In het voorstel van Willems komen dus veel meer ouders in aanmerking voor verplichte interventie (namelijk alle ouders) dan in de voorstellen van Baartman en Junger-Tas.

Wat geeft de doorslag?

We begonnen met een onderscheid tussen drie soorten bezwaren van tegenstanders tegen preventieve interventie in gezinnen. Het eerste bezwaar was dat hulpverlening onder dwang niet helpen zal en dus verspilde tijd, geld en moeite

is. Het tweede bezwaar is dat niet goed kan worden vastgesteld welke gezinnen voor een dergelijk programma in aanmerking dienen te komen. Het willekeurig aanwijzen van ouders op basis van factoren als inkomen, etniciteit of de wijk waarin men woont, is daarom discriminerend. Ten derde behoort de autonomie van ouders gerespecteerd te worden. In de huidige wetgeving mogen ouders hun eigen keuzes maken met betrekking tot de opvoeding van hun kinderen, zolang ze daarmee niemand schade toebrengen. Hieronder wil ik nagaan voor welke van deze bezwaren de drie hierboven genoemde auteurs gevoelig zijn. Wat maakt dat Junger-Tas en Baartman uiteindelijk toch niet over willen gaan tot dwang om problemen in gezinnen te voorkomen en wat is het verschil met Willems, die daartoe wel bereid is?

Het lijkt er niet op dat Junger-Tas, Baartman of Willems grote twijfels hebben over de werkzaamheid van primaire preventieprogramma's. Baartman meent dat we niet al te somber moeten zijn over onze mogelijkheden om opvoedingsproblemen te voorkomen. Er is weliswaar een aantal voorwaarden waaraan programma's dienen te voldoen, willen ze resultaat opleveren. Maar al met al is hij van mening dat er voldoende onderzoek is gedaan om te kunnen concluderen dat vroegtijdig ingrijpen effectief kan zijn (Baartman, 1997). Junger-Tas is enthousiast over High/Scope en soortgelijke programma's. In haar rapport *Jeugd & Gezin* (1996b) noemt ze dit soort projecten uitzonderlijk succesvol en stelt ze deze als voorbeeld van hoe primaire preventie in Nederland eruit zou moeten zien. Ook Willems gelooft in de werkzaamheid van preventieve maatregelen. Hij meent dat wetenschappers en hulpverleners voldoende kennis hebben, maar dat deze kennis aan ouders onthouden wordt. Daardoor kan een eenvoudig te verhelpen probleem escaleren, totdat het nauwelijks nog oplosbaar is. Hij wijt deze gang van zaken aan de laksheid van de overheid en het onterechte schaamtegevoel van ouders (Willems, 2001). Geen van deze drie auteurs lijkt dus onder de indruk van protesten dat een dergelijk ingrijpen geen effect zou hebben.

Ook het tweede bezwaar van tegenstanders delen ze niet, namelijk het bezwaar dat het niet mogelijk is de juiste risicogroep aan te wijzen en dat daardoor het risico van discriminatie ontstaat. Baartman erkent dat je niet met zekerheid kunt voorspellen in welk gezin welk probleem zich zal voordoen. Hij vindt dit echter geen bezwaar, omdat je je in je preventieve activiteiten volgens hem niet moet richten op een toekomstig probleem, maar op de huidige situatie. Voorspellen wordt dan overbodig. "Bovendien," zo stelt hij, "wie ethische bezwaren heeft tegen stigmatisering, moet zich ook afvragen hoe ethisch het is met hulp te wachten tot het leed geschied is, als dit leed, in welke vorm dan ook redelijk te voorzien valt" (1990, p.85). Junger-Tas wil preventieprogramma's aanbieden aan alle ouders in bepaalde wijken. Er zullen dan geen gezinnen aan je aandacht ontsnappen. Daarnaast is ze van mening dat juist niet ingrijpen discriminatie impliceert, omdat de achtergestelde positie van bijvoorbeeld allochtonen bestendig wordt wanneer je niets doet aan de omstandigheden waaronder zij

opgroeien. Willems zoekt de oplossing voor de vraag naar de doelgroep in het universeel aanbieden van preventie. Niet alleen risicogroepen komen in aanmerking, preventie moet gericht zijn op alle jonge ouders. Zo krijgen alle gezinnen de aandacht die ze nodig hebben en hoeft niemand zich gediscrimineerd te voelen.

Bovengenoemde empirische bezwaren tegen preventief ingrijpen onder dwang lijken dus geen indruk te maken op deze drie auteurs. Zij menen immers dat het duidelijk is wie er voor preventie in aanmerking komen en dat er wel degelijk effectieve methoden zijn ter voorkoming van kindermishandeling of jeugdcriminaliteit. Waarom zijn Baartman en Junger-Tas dan toch zo terughoudend met het opleggen van hulp aan onwillige ouders? En wat is het verschil met de ideeën van Willems?

Met name Baartman lijkt zich inderdaad bezorgd te maken om het derde punt dat ik noemde, de autonomie van ouders. Hij schrijft hier in verschillende artikelen over en benadrukt telkens dat het ongevraagd aanbieden van hulp zoals hij dat voorstelt, geen schending van deze autonomie inhoudt. Ouders kunnen immers zelf uitmaken of zij op het aanbod willen ingaan. Er verschijnt enige tegenstrijdigheid in zijn betoog wanneer hij stelt dat ook kinderen die "slechts het risico" lopen mishandeld te worden beschermd moeten worden en dat kinderrechten in zo'n geval dienen te prevaleren boven de rechten van ouders. Maar uiteindelijk lijkt Baartman toch het recht op autonomie voorrang te geven, door vast te blijven houden aan vrijwilligheid als voorwaarde. Gevraagd om een mondelinge toelichting op zijn standpunt vertelde Baartman dat het hem gaat om proportionaliteit. De autonomie van ouders in de opvoeding en hun recht verschoond te blijven van overheidsbemoeienis, is voor hem een dermate belangrijk uitgangspunt dat hij dit pas terzijde wil schuiven wanneer daar een dwingende reden toe is. Feitelijke schade aan het kind is voor hem zo'n reden. Ingrijpen in een gezin waar nog geen sprake is van schade kan hij op deze gronden echter niet rechtvaardigen. Primaire preventie zou voor hem een onterechte schending inhouden van het recht van ouders op autonomie in de opvoeding (persoonlijke mededeling, 4-11-2002).

Josine Junger-Tas bleek, in haar voorstellen aan het ministerie van justitie dwang ook te willen beperken tot die gezinnen waar reeds problemen gerezen zijn. Problemen voorkomen heeft uiteraard haar voorkeur, maar dit zou moeten geschieden in de vrijwillige sfeer. In haar artikelen geeft ze hiervoor geen specifieke reden. Desgevraagd legde zij in een gesprek uit dat deze aanvankelijke vrijwilligheid te maken heeft met rechten van ouders, als burgers van een vrije samenleving. Zij hebben in principe het recht om verschoond te blijven van controle en dwang door de overheid. "Ik wil ouders hun vrijheid gunnen tot op het punt waar ze hun kind schaden" (persoonlijke mededeling, 8-11-2002). In een samenleving als de onze mag de overheid naar haar mening alleen ingrijpen wanneer ze daartoe een gegronde reden heeft. In dit geval betekent dat: wanneer het kind feitelijk geschaad wordt en niet eerder.

Willems erkent in zijn proefschrift dat zijn voorstellen bij velen een "uiterst

negatief beeld" oproepen, namelijk "het schrikbeeld van een bemoeizuchtige overheid" (p.840). Hij wil het spookbeeld van staatspedagogiek niet wegwuiven, zo schrijft hij. In plaats daarvan probeert hij te laten zien dat zijn voorstellen geen "ouderschapsinspectie" of "opvoedpolitie" betekenen. De bedoeling achter zijn voorstellen is immers juist om ouders zo goed te ondersteunen en te faciliteren in de opvoeding van hun kinderen, dat gedwongen ingrijpen op den duur steeds minder vaak nodig zal zijn. Op deze manier hoeft ouderlijke autonomie de belangen van kinderen niet in de weg te staan. Dat neemt niet weg dat Willems de belangen van kinderen altijd voorrang zou geven boven het recht van ouders op autonomie en non-interventie (persoonlijke mededeling, 24-1-2003). Ouderlijke autonomie is een belangrijk goed in zijn opinie, aangezien deze gebaseerd is op respect voor de menselijke waardigheid. Dat zijn de rechten van kinderen echter ook, en wanneer er een conflict ontstaat tussen deze twee, dan stelt Willems dat het belang van het kind altijd voorop staat. Dit maakt dat Willems heel ver kan gaan in het opleggen van hulp en ondersteuning aan ouders. Enerzijds omdat hij meent dat zijn totaalpakket van maatregelen de autonomie van ouders juist ten goede zal komen, anderzijds omdat deze autonomie nooit voldoende reden zal zijn om iets na te laten wat in het belang van het kind is. Zo mag volgens Willems hulp ook worden opgelegd wanneer er slechts sprake is van een minimale winst voor het kind en dient uithuisplaatsing slechts voorkomen te worden in het geval het kind eronder lijden zou en niet omdat ouders er recht op hebben hun kind zelf op te voeden (persoonlijke mededeling, 24-1-2003). De reden dat Willems op dit moment pas tot hulpoplegging over wil gaan wanneer aan bepaalde minimumcriteria niet is voldaan, heeft dan ook niet te maken met het proportionaliteitsbeginsel dat Baartman noemt, maar met louter praktische overwegingen. De maatschappij heeft immers onvoldoende kennis en middelen om de lat voor ouders veel hoger te leggen dan hij nu voorstelt. Dat zou ook een onwerkbare situatie opleveren voor een rechter, die heldere en haalbare criteria nodig heeft om een verzoek tot hulpoplegging aan te toetsen. Wanneer dat in de toekomst mogelijk zou worden, zou Willems de lat graag weer wat hoger willen leggen (persoonlijke mededeling, 24-1-2003).

Van de drie hierboven besproken auteurs lijkt Willems de enige die overheidsbemoeienis met de opvoeding niet wil inperken op basis van de autonomie van ouders en hun recht op non-interventie. Schade aan het kind is voor hem geen voorwaarde om tot overheidsingrijpen over te gaan. Dit maakt dat Willems in zijn voorstellen veel verder kan gaan met het opleggen van verplichtingen aan ouders dan Baartman of Junger-Tas. De reacties op zijn ideeën zijn dan ook soms vrij fel (Dwarkasing, 1999; Kleijwegt, 1999). Het ethische argument tegen ongewenste preventieve overheidsbemoeienis, namelijk dat een dergelijke ingreep een schending inhoudt van de burgerrechten van ouders, raakt dan ook de fundamenten van onze samenleving.

Conclusie

In een pluralistische samenleving als de onze bestaat er geen overeenstemming over hoe een goed leven of een goede opvoeding eruit ziet. Burgers verschillen van mening over hoe een goed persoon zich zou moeten gedragen, welke waarden van belang zijn en (dus) ook over hoe kinderen moeten worden opgevoed en wat ouders hun moeten leren. In een liberale staat mag de overheid hierin geen partij kiezen (zij is immers niet in staat uit te maken wie er gelijk heeft). De overheid dient zich dus neutraal op te stellen ten opzichte van de verschillende ideeën over het goede leven en een goede opvoeding. Het uitgangspunt is dat zij pas mag ingrijpen wanneer burgers elkaar schaden. Zolang burgers anderen geen schade berokkenen hebben zij in principe het recht zelf te bepalen hoe ze hun leven wensen in te richten. En dat is precies waar de schoen wringt wanneer de overheid ouders zou verplichten preventief deel te nemen aan opvoedingsondersteuning. De overheid laat burgers in dat geval niet vrij om zelf te bepalen hoe zij hun gezinsleven willen inrichten. Dit zou vanzelfsprekend zijn wanneer het ouders betrof die hun kinderen schaden. Maar aangezien het bij primaire preventie per definitie gaat om ouders die hun kinderen (nog) niet schaden, lijkt het erop dat dwang strijdig is met de liberale opvattingen over gerechtvaardigde overheidsbemoeienis. Wie zich voorstander verklaart van gedwongen ingrijpen in gezinnen waar kinderen niet geschaad worden, stelt daarmee de verhouding tussen burgers en overheid ter discussie. Dat is waar het om draait in deze discussie. Aan alle praktische bezwaren gaat een andere vraag vooraf, namelijk de vraag hoe het recht op autonomie van ouders afgewogen moet worden tegen de belangen van het kind. In hoeverre is primaire preventie, ingrijpen dus vóóordat er schade is toegebracht, aanvaardbaar? Op dit punt lopen de meningen van auteurs die zich niet door praktische bezwaren laten weerhouden, uiteindelijk toch uiteen. Ondanks ferme taal in diverse publicaties, deinzen Herman Baartman en Josine Junger-Tas uiteindelijk toch terug voor de sprong naar verplichte primaire preventie, terwijl Willems die sprong wel wil maken.

Noten

- 1 Langs deze weg wil ik graag Herman Baartman, Josine Junger-Tas en Jan Willems hartelijk bedanken voor de tijd die zij hebben vrijgemaakt om mij in een persoonlijk gesprek hun standpunten toe te lichten.
- 2 Met primaire preventie bedoel ik ingrijpen in gezinnen wanneer alleen sprake is van een verhoogd *risico* op het ontstaan van opvoedingsproblemen. Er is in deze gezinnen dus voorsnóg géén sprake van falen van de ouders of schade bij het kind (Blumenkrantz, 1992; Caplan, 1964; Edelstein & Michelson, 1986; Hoefnagels, 2001; Ince, Beumer, Jonkman, & Pannebakker, 2001).
- 3 Onder opvoedingsondersteuning versta ik het geven van advies of een lichte vorm van pedagogische hulpverlening aan ouders die vragen of problemen in de opvoeding ervaren.
- 4 Dit zijn gezinnen bij wie ten onrechte werd voorspeld dat een bepaald probleem zich zou voordoen.

- 5 Het gebruik van de term 'universeel' is enigszins verwarrend. Normaliter wordt hiermee immers bedoeld dat een maatregel gericht is op *alle* kinderen. Junger-Tas bedoelt er echter mee dat een maatregel zich richt op alle kinderen *in een bepaalde situatie*, wat normaal gesproken selectieve preventie wordt genoemd.
- 6 Eldering haalt in dit verband de reactie aan van een Marokkaanse vader die er door de buurvrouw op wordt aangesproken dat hij zijn zoontje slaat. De vader vraagt haar bij wie ze verhaal zal komen halen wanneer zijn zoontje haar fietsenschuur leeghaalt: "Nou dan, als ik dan verantwoordelijk ben voor het gedrag van mijn kinderen, laat mij hen dan opvoeden volgens mijn eigen methode" (1998, p.55).

Literatuur

- Baartman, H.E.M. (1990). Omvang, oorzaken, hulpverlening en preventie inzake kindermishandeling; in zichten vanuit de research voor praktijk en beleid op het terrein van kindermishandeling. *Gezin, 2*, 76-87.
- Baartman, H.E.M. (1996). Primaire preventie van kindermishandeling: onbegonnen werk? *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs, 12*, 17-33.
- Baartman, H.E.M. (1997). Over legitimering en noodzaak van primaire preventie. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, vorming en onderwijs, 13*, 300-307.
- Baartman, H.E.M. (1998). Jeugdcriminaliteit, kindermishandeling en preventie. *Comenius, 18*, 368-385.
- Blumenkrantz, D. G. (1992). *Fulfilling the promise of children's services. Why primary prevention efforts fail and how they can succeed*. San Francisco: Jossey-Bass, Inc.
- Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.
- Dwarkasing, A. (1999). De opvoeder opvoeden. *Trouw, 20 november*.
- Edelstein, B. A., & Michelson, L. (Eds.). (1986). *Handbook of prevention*. New York: Plenum Press.
- Eldering, L. (1998). Delinquentie onder jeugdige allochtonen. Omvang, achtergronden en preventie. *Comenius, 18*, 48-64.
- Goudena, P.P. (1996) Pedagogische preventie. Mogelijkheden en beperkingen. *Justitiële Verkenningen, 22*, 39-49.
- Hermanns, J. (1998). Preventie als voorkeursstrategie. *Comenius, 18*, 65-76.
- Hermanns, J. (2000). Waartoe zijn wij op aarde? Enkele gedachten over jeugdhulpverlening en preventie. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk, 6*, 24-33.
- Hoefnagels, C. (2001). *Met recht van spreken. Enkele theoretische en empirische bijdragen ten behoeve van de secundaire preventie van kindermishandeling*. Utrecht: SWP.
- Ince, D., Beumer, M., Jonkman, H., & Pannebakker, M. (2001). *Veelbelovend en effectief. Overzicht van preventieve projecten en programma's in de domeinen gezin, school, jeugd en wijk. (eerste editie CtC-gids. ed.)*. Utrecht: NIZW.
- Junger-Tas, J. (1996a). Gezinsbeleid vanuit een justitieel perspectief. *Justitiële verkenningen, 22*, 17-37.
- Junger-Tas, J. (1996b). *Jeugd en Gezin. Preventie vanuit een justitieel perspectief*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

- Junger-Tas, J. (1997a). Gezin, jeugd en preventie. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 12, 290-299.
- Junger-Tas, J. (1997b). *Jeugd en Gezin II. Naar een effectief preventiebeleid*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Junger-Tas, J. (1998). Predictie van criminaliteit en preventief ingrijpen. *Comenius*, 18, 28-47.
- Kleijwegt, M. (21 augustus 1999). Gezinnen met gewoonweg teveel problemen. *Vrij Nederland*, p.p. 12-13.
- Rispens, J., Goudena, P., & Groenendaal, J.J.M. (1994). *Preventie van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Ruyter, D. de, (1993). *Met recht ingrijpend. Een pedagogisch criterium voor het opleggen van hulp*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Ven, C. van der, (2000). In wezen ben ik een softie. *0-25, 2000*, 34-37.
- Vos, R.C. (1997). Het gezin als bron van alle kwaad ? Bespreking van het rapport Jeugd en Gezin; Preventie vanuit een Justitieel Perspectief van J. Junger-Tas. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 13, 152-164.
- Willems, J.C.M. (1998). *Wie zal de opvoeders opvoeden? Kindermishandeling en het recht van kinderen op persoonswording*. Maastricht: Universiteit van Maastricht.
- Willems, J.C.M. (2000). Extra steun voor prille opvoeders, *0-25, 2000*, 17.
- Willems, J.C.M. (2001). Het belang van het kind: Opvoedingsrechten en opvoedersrechten. Even voorstellen: Internationaal opvoedingsrecht. *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht*, 4, 94-101.